

גישתו של הרצל לזהות היהודית

מטרה

- היכרות עם הגישה המורכבת של הרצל כלפי הזהות היהודית.

מהלך

א. פתיחה

נאמר: ב-' באייר אנו מציינים את 'יום הרצל' (תאריך יום ההולדת שלו). היום נלמד על הגישה של הרצל כלפי הזהות היהודית.

ב. קריקטורה (5 דקות)

נציג את הקריקטורה, ונשאל:

- מה אנחנו מבינים מהקריקטורה?
- מדוע לדעתכם כל אחת מהדמויות עושה את מה שהיא עושה?

ג. הביקורת על הרצל (10 דקות)

נשאל: מה אתם יודעים על הגישה של הרצל כלפי היהדות? [סביר להניח שהתשובות יהיו 'הרצל היה מתבולל', 'הוא הציע

שהיהודים יתנצרו'. למען האמת, הרצל לא היה 'מתבולל', אלא מה שהיינו קוראים היום חילוני, והוא חי כחלק מהתרבות שמסביבו. הוריו היו דתיים-מסורתיים. את המחשבה על התנצרות היהודים הוא הזכיר בפתיחת עיסוקו בציונות כמחשבה שעלתה אצלו בעבר, שכבר הבין שהיתה טעות.]

נקרא מ-'מדינת היהודים' (הקטע המצוטט ביותר לגבי מקום הדת בחזון הרצל)

"ובכן, שמא תהיה לנו לבסוף תיאוקראטיה? לא! האמונה מלכדת אותנו, המדע עושה אותנו חופשיים. על-כן, לא ניתן לאיוויים התיאוקרטיים של מכהנידת שלנו לבצבץ כלל. אנו נדע להחזיקם בבתי-הכנסת שלהם, כמו שנחזיק את צבא-הקבע שלנו בקסרקטינים. צבא וכהונה יכובדו מאוד, כדרוש וכראוי לתפקידיהם היפים. בענייני המדינה, המציינת אותם ביקר, אין להם להתערב, פן יביאו עליה קשיים מבית ומחוץ." [הרצל, מדינת היהודים]

נשאל: מה היחס המצטייר של הרצל כלפי הדת והתרבות היהודית?

ד. עמדתו של הרצל (20 דקות)

נתחלק לשלוש קבוצות, כל קבוצה תקבל קטע מדבריו של הרצל, ותענה על השאלות:

- מה מתואר בקטע שקראתם/ן?
- איזה יחס עולה ממנו אל הדת והתרבות היהודית?
- האם הקטע שקראתם/ן מתאים ליחס שהצטייר בחלק הקודם של השיעור? הסבירו.

נתאסף במליאה, והקבוצות יציגו את מה שקראו ואת התשובות שלהם/ן.

1. הרצל, מדינת היהודים

רבנינו

לכל חבורה רב ההולך עם עדתו. החבורות מתחברות באין אונס. חבורת בני-המקום מתרכזת מסביב לרב. כמספר הרבנים יהיה מספר החבורות. הרבנים יהיו הראשונים אשר יבינו אותנו, הם יתלהבו ראשונה לרעיונו ומעל הבמות ילהיבו את האחרים. אין צורך לקרוא לאספות מיוחדות להרבות שם להג. בין תפילה לתפילה יעשו זאת. וכן יאה. רק באמונת אבותינו נכיר את אחדותנו ההיסטורית, כי במרוצת הדורות למדנו את לשוננו לדבר בשפת כל עם ועם. ידיעות "האגודה" ו"החברה" תשלחנה כסדרן אל הרבנים, והם ישמיעון ויבארו לקהל עדתם. ישראל יתפלל בעדנו, בעד נפשו.

2. הרצל, אלטנוילנד

דוד, הגבר הצעיר ביותר בין המסובים, קם ממקומו כדי לשאול את ארבע הקושיות. "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות? ... שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה – הלילה הזה כולו מצה; שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות – הלילה הזה כולו מרור..."

המצות שהיו מונחות על קערת הסדר נחשפו וכולם יחד ענו על הקושייה של הצעיר:

"עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' אלוהינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה..."

וכך נמשכה לה החגיגה, שחלקה תפילה וחלקה מסיבה משפחתית. הסדר עורר את רגשותיו העזים ביותר של כל מי שמסוגל לחוש יראת כבוד כלפי הנשגב. החג הזה, היהודי ביותר מכל החגים, נגע בעברה של האנושות יותר מכל טקס שנשתמר בעולם התרבות. הוא נחגג לפני מאות שנים בדיוק כמו בימינו. העולם השתנה, עמים נכחדו, אחרים הופיעו במקומם, זירת ההיסטוריה התרחבה, יבשות עלומות עלו מן הים, כוחות הטבע הקשו על החיים או הנעימו אותם – ורק העם הזה נותר כפי שהיה, דבק במנהגיו, נאמן לעצמו, נוצר את זכר סבלותיהם של אבותיו. הוא ממשיך להתפלל לאלוהיו, אלוהי הנצח, במלים בנות אלפי שנים. זהו עם העבדות והחירות – ישראל!

[...] חשבתי לעצמי שראוי לשמר את קולו של המנהיג שאירגן את עליית היהודים, ולכן ביקשתי מיוסף לוי

להקליט את סיפור ההתיישבות היהודית בארץ. [...]

"ג'ו יספר לכם איך הכול התחיל," ענה דוד. "חשבתי שליל הסדר הוא הזמן הראוי לכך. אנחנו קוראים בהגדה העתיקה שלנו על החכמים שהיו מסובין בבני ברק וכל הלילה סיפרו ביציאת מצרים. אנחנו הצאצאים של רבי אליעזר, רבי יהושע, רבי אלעזר בן עזריה, רבי עקיבא ורבי טרפון. זהו ליל בני ברק שלנו. קודם נסיים את הסדר שלנו, על-פי מסורת אבותינו, ואחר-כך נגיע אל הזמן החדש, לפי סדר זה של הדברים. הרי שוב היינו במצרים ושוב התרחשה יציאת מצרים. מובן שהיא התבצעה במאה העשרים, עם התרבות שלה ובעזרת אמצעי הטכנולוגים.

3. הרצל, המנורה [סיפור קצר]

לפנים היה עובר על החג, המגיה אורו על החזיון הנפלא של המכבים ביפעת זוהרם של הנרות הקטנים, ולא עלה על לבו לחוג אותו. ועתה שימש לו מקרה להכין לבניו זכרון יפה לימים יבואו. בתוך נפשתיים הרכות אמר לטעת את האהבה למולדתם העתיקה. מנורה הוכנה; [...] מסורת זו לא נדמתה לו כקפואה ומתה. [...] מתי נוצרה התבנית הקדומה של מנורה זו? תבניתה היתה בראשונה, לכאורה, תבנית העץ. [...] אי-אלו סודות הכניסו דור אחר דור אל יצירת-אמן זו, הלקוחה מן הטבע ופשוטה בצורתה הקדמונית? והאיש, בהיותו אמן, חשב בלבו, באיזה אופן אפשר להחיות את צורתה הקפואה של המנורה ולהשקות שורשיה כשורשי העץ. [...]

הנר הראשון הועלה, ולאורו ספרו תולדות החג. המאורע הנפלא בפך השמן, שנעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים, תולדות העליה מגלות בבל, הבית השני, המכבים. מיודענו סיפר לילדיו את אשר ידע. זה לא היה רב. אבל הם מצאו בו דיים. לאור הנר השני חזרו הם ויספרו לאביהם, וספוריהם, אשר מידו היו להם, נדמו לו חדשים ויפים. למן אז היה שמח בכל יום לקראת הערב, שיהי אורו הולך ונוסף. הנרות הלכו ונתרבו במנורה, ויחד עם הילדים היה אביהם חולם לנוכח הנרות הקטנים. [...]

בשעה שגמר בלבו לשוב אל עמו העתיק ולהודות בפומבי על תשובתו זו, חשב לעשות מעשה, שיש בו מן הישר והשכל. [...] המנורה בנגה נרותיה ההולך ורב היתה דבר יפה כל כך, אשר למראהו נעורו מחשבות הרבה. וילך ויתאר ביד אמנותו הטובה עליו ציור למנורה, אשר אמר לתתה לילדיו לשנה הבאה. באופן חפשי נצטייר יסודם של שמונה קנים, המתנשאים לגובה אחד ומשתרעים על פני המישור, ימינה ושמאלה לבסיס האמצעי. הוא השתחרר מן הצורה המסורה והקבועה וייצר יצירה טבעית, מבלי שים לב לבאורים אחרים, אם גם הודה בזכות קיומם. ובכל אשר הביא תנועה חדשה אל הצורות הקפואות, החזיק בכל זאת בחוקיהן, בסגנון המרומם והעתיק, שנערכו על פיו. זה היה עץ ארך-הענפים, וכעין גביע לכל ענף בקצהו, ובתוך גביעי הפרחים מקום לנרות.

ה. דיון מסכם (10 דקות)

נשאל:

- מדוע לדעתכם/ן קיים פער כזה בין תפישה המקובלת על יחסו של הרצל ליהדות לבין מה שעולה מתוך הכתבים שלו עצמו?
- מדוע לשני הצדדים נוח להציג אותו כמרוחק מהתרבות היהודית?

נקרא דברים מיומנו של הרצל, וקטע מספרו של יצחק וייס "הרצל: קריאה חדשה" [הספר "הרצל: קריאה חדשה", הוא מחקר בכתבי הרצל, העוסק ביחסו של הרצל אל התרבות היהודית, ומדגיש את קשריו העמוקים ואת ייחסו המיוחד אליה].

הרצל, יומן, 13.6.1895 [קטע זה הוא חלק מקטעים ששימשו כטיוטה לשני הקטעים העוסקים במעמד הרבנים, שקראנו מתוך "מדינת היהודים"]:

אנו חפצים לתת מולדת ליהודים לא ע"י עקירה מן השרשים. לא, אלא ע"י שנחפור מסביב לכל פקעת-השרשים אשר להם ונשתול אותם בקרקע מעולה. כשם שאנו חפצים ליצור מצבים חדשים בכל הנוגע לכלכלה ולמדיניות, כך רצוננו להתיחס בקדושה לישן ולמסורת בכל הנוגע לדברים שבהרגשה.

יצחק וייס, הרצל, קריאה חדשה

מה קרה? מה ההסבר לשכחה כזאת?

הרצל עצמו מספק לנו את התשובה. עוד בחייו קרא תיגר על אושיות הממסד בדורו ועל ה"אני מאמין" שלו. תומכי ההתבוללות וגם רוב הרבנים היו תמימי דעים בקביעה ש"העם היהודי מת", ששוב אינו אלא דת או אידיאלים אוניברסליסטיים. [...]

בעיני הרצל, ציון היתה המקום המובהק שבה יוכל להתקיים השילוב בין שני הממדים של הזהות היהודית, הפרטני-ייחודי והכללי-אוניברסלי. כלומר, רק בציון תיתכן השתתפות בקהילת האומות, אך כיהודים, ותוך "הרמת [דגל] היהודיות מעלה מעלה והנפתו ברמה. באלטנוילנד, היכל השלום והמקדש הם שני המבנים הממחישים את הדרישה הכפולה הזאת. וזו הסיבה לכך שהמסר העולה מן הספר לא התקבל על דעתה של הבורגנות היהודית שוחרת ההתבוללות ולא על זו של יהודים אורתודוכסים רבים, אף שסיבותיהם היו מנוגדות בתכלית.

- כיצד מצטיירת העמדה של הרצל מתוך מה שקראנו?
- מה התשובה שמציע וייס לשאלת הפער שבין דבריו של הרצל לבין הדרך שבה נוהגים להציג אותו?

1. סיכום

נאמר: להרצל היתה גישה מורכבת כלפי הדת והתרבות היהודית: הוא לא ראה בהן מקור סמכות, אלא נכס תרבותי, שהעם צריך לחדש ולהחיות כחלק מהתחדשות החיים ושינוי הקיום שלו עם התנועה הציונית ובניית החברה החדשה בארץ. הגישה הזו בעייתית גם בעיני "החילונים", שרוצים להתנתק מהן, וגם בעיני הדתיים, שמתנגדים לשינוי. הרצל מציב בפנינו אתגר תרבותי שלא פשוט לממש – התחדשות התרבות והמסורת.

1. הרצל, מדינת היהודים

רבנינו

לכל חבורה רב ההולך עם עדתו. החבורות מתחברות באין אונס. חבורת בני-המקום מתרכזת מסביב לרב. כמספר הרבנים יהיה מספר החבורות. הרבנים יהיו הראשונים אשר יבינו אותנו, הם יתלהבו ראשונה לרעיונו ומעל הבמות ילהיבו את האחרים. אין צורך לקרוא לאספות מיוחדות להרבות שם להג. בין תפילה לתפילה יעשו זאת. וכן יאה. רק באמונת אבותינו נכיר את אחדותנו ההיסטורית, כי במרוצת הדורות למדנו את לשוננו לדבר בשפת כל עם ועם. ידיעות "האגודה" ו"החברה"¹ תשלחנה כסדרן אל הרבנים, והם ישמיעו ויבארו לקהל עדתם. ישראל יתפלל בעדנו, בעד נפשו.

2. הרצל, אלטנוילנד

דוד, הגבר הצעיר ביותר בין המסובים, קם ממקומו כדי לשאול את ארבע הקושיות. "מה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות? ... שבכל הלילות אנו אוכלין חמץ ומצה – הלילה הזה כולו מצה; שבכל הלילות אנו אוכלין שאר ירקות – הלילה הזה כולו מרור..."

המצות שהיו מונחות על קערת הסדר נחשפו וכולם יחד ענו על הקושייה של הצעיר:

"עבדים היינו לפרעה במצרים ויוציאנו ה' אלוהינו משם ביד חזקה ובזרוע נטויה..."

וכך נמשכה לה החגיגה, שחלקה תפילה וחלקה מסיבה משפחתית. הסדר עורר את רגשותיו העזים ביותר של כל מי שמסוגל לחוש יראת כבוד כלפי הנשגב. החג הזה, היהודי ביותר מכל החגים, נגע בעברה של האנושות יותר מכל טקס שנשתמר בעולם התרבות. הוא נחגג לפני מאות שנים בדיוק כמו בימינו. העולם השתנה, עמים נכחדו, אחרים הופיעו במקומם, זירת ההיסטוריה התרחבה, יבשות עלומות עלו מן הים, כוחות הטבע הקשו על החיים או הנעימו אותם – ורק העם הזה נותר כפי שהיה, דבק במנהגיו, נאמן לעצמו, נוצר את זכר סבלותיהם של אבותיו. הוא ממשיך להתפלל לאלוהיו, אלוהי הנצח, במלים בנות אלפי שנים. זהו עם העבדות והחירות – ישראל!

[...] חשבתי לעצמי שראוי לשמר את קולו של המנהיג שאירגן את עליית היהודים, ולכן ביקשתי מיוסף לוי

להקליט את סיפור ההתיישבות היהודית בארץ. [...]

"ג'ו יספר לכם איך הכול התחיל", ענה דוד. "חשבתי שליל הסדר הוא הזמן הראוי לכך. אנחנו קוראים בהגדה העתיקה שלנו על החכמים שהיו מסובין בבני ברק וכל הלילה סיפרו ביציאת מצרים. אנחנו הצאצאים של רבי אליעזר, רבי יהושע, רבי אלעזר בן עזריה, רבי עקיבא ורבי טרפון. זהו ליל בני ברק שלנו. קודם נסיים את הסדר שלנו, על-פי מסורת אבותינו, ואחר-כך נגיע אל הזמן החדש, לפי סדר זה של הדברים. הרי שוב היינו במצרים ושוב התרחשה יציאת מצרים. מובן שהיא התבצעה במאה העשרים, עם התרבות שלה ובעזרת אמצעיה הטכנולוגיים.

¹ "האגודה" ו"החברה" – הארגונים הציוניים.

3. הרצל, המנורה [סיפור קצר]

לפנים היה עובר על החג, המגיה אורו על החזיון הנפלא של המכבים ביפעת זוהרם של הנרות הקטנים, ולא עלה על לבו לחוג אותו. ועתה שימש לו מקרה להכין לבניו זכרון יפה לימים יבואו. בתוך נפשותיהם הרכות אמר לטעת את האהבה למולדתם העתיקה. מנורה הוכנה; [...] מסורת זו לא נדמתה לו כקפואה ומתה. [...] מתי נוצרה התבנית הקדומה של מנורה זו? תבניתה היתה בראשונה, לכאורה, תבנית העץ. [...] אי-אלו סודות הכניסו דור אחר דור אל יצירת-אמן זו, הלקוחה מן הטבע ופשוטה בצורתה הקדמונית? והאיש, בהיותו אמן, חשב בלבו, באיזה אופן אפשר להחיות את צורתה הקפואה של המנורה ולהשקות שורשיה כשורשי העץ. [...]

הנר הראשון הועלה, ולאורו ספרו תולדות החג. המאורע הנפלא בפך השמן, שנעשה בו נס והדליקו ממנו שמונה ימים, תולדות העליה מגלות בבל, הבית השני, המכבים. מיודענו סיפר לילדיו את אשר ידע. זה לא היה רב. אבל הם מצאו בו דיים. לאור הנר השני חזרו הם ויספרו לאביהם, וספוריהם, אשר מידו היו להם, נדמו לו חדשים ויפים. למן אז היה שמח בכל יום לקראת הערב, שיהי אורו הולך ונוסף. הנרות הלכו ונתרבו במנורה, ויחד עם הילדים היה אביהם חולם לנוכח הנרות הקטנים. [...]

בשעה שגמר בלבו לשוב אל עמו העתיק ולהודות בפומבי על תשובתו זו, חשב לעשות מעשה, שיש בו מן הישר והשכל. [...] המנורה בנגה נרותיה ההולך ורב היתה דבר יפה כל כך, אשר למראהו נעורו מחשבות הרבה. וילך ויתאר ביד אמנותו הטובה עליו ציור למנורה, אשר אמר לתתה לילדיו לשנה הבאה. באופן חפשי נצטייר יסודם של שמונה קנים, המתנשאים לגובה אחד ומשתרעים על פני המישור, ימינה ושמאלה לבסיס האמצעי. הוא השתחרר מן הצורה המסורה והקבועה וייצר יצירה טבעית, מבלי שים לב לבאורים אחרים, אם גם הודה בזכות קיומם. ובכל אשר הביא תנועה חדשה אל הצורות הקפואות, החזיק בכל זאת בחוקיהן, בסגנון המרומם והעתיק, שנערכו על פיו. זה היה עץ ארך-הענפים, וכעין גביע לכל ענף בקצהו, ובתוך גביעי הפרחים מקום לנרות.

הרצל, יומן, 1895.6.13²

אנו חפצים לתת מולדת ליהודים לא ע"י עקירה מן השרשים. לא, אלא ע"י שנחפור מסביב לכל פקעת-השרשים אשר להם ונשתול אותם בקרקע מעולה. כשם שאנו חפצים ליצור מצבים חדשים בכל הנוגע לכלכלה ולמדיניות, כך רצוננו להתיחס בקדושה לישן ולמסורת בכל הנוגע לדברים שבהרגשה.

יצחק וייס, הרצל: קריאה חדשה³

מה קרה? מה ההסבר לשכחה כזאת?

הרצל עצמו מספק לנו את התשובה. עוד בחייו קרא תיגר על אושיות הממסד בדורו ועל ה"אני מאמין" שלו. תומכי ההתבוללות וגם רוב הרבנים היו תמימי דעים בקביעה ש"העם היהודי מת", ששוב אינו אלא דת או אידיאלים אוניברסליסטיים. [...]

בעיני הרצל, ציון היתה המקום המובהק שבה יוכל להתקיים השילוב בין שני הממדים של הזהות היהודית, הפרטני-ייחודי והכללי-אוניברסלי. כלומר, רק בציון תיתכן השתתפות בקהילת האומות, אך כיהודים, ותוך "הרמת [דגל] היהודיות מעלה מעלה והנפתו ברמה. באלטנוילנד, היכל השלום והמקדש הם שני המבנים הממחישים את הדרישה הכפולה הזאת. וזו הסיבה לכך שהמסר העולה מן הספר לא התקבל על דעתה של הבורגנות היהודית שוחרת ההתבוללות ולא על זו של יהודים אורתודוקסים רבים, אף שסיבותיהם היו מנוגדות בתכלית.

² קטע זה הוא חלק מקטעים ששימשו כטיוטה לשני הקטעים העוסקים במעמד הרבנים שקראנו מתוך "מדינת היהודים".

³ הספר "הרצל: קריאה חדשה", הוא מחקר בכתבי הרצל, העוסק ביחסו של הרצל אל התרבות היהודית, ומדגיש את קשריו העמוקים ואת ייחסו המיוחד אליה.

